

Erzurum Mülkî İdâdîsi'nin Kuruluşu ve Tarihsel Gelişimi

Abdurrahman GÜLMEZ*

Makale Bilgisi	ÖZET
Makalenin geliş tarihi: 23.11.2020	İdâdî, ortaöğretim veren okullar hakkında kullanılan bir terimdir. Arapça "idâd" kelimesinden türemiş olup hazırlama ve yetiştirme anlamlarına gelmektedir. İbtidâîye ve rüşdiye okullarından sonra gelen idâdîler, idâdîye olarak da adlandırılırdı. İdâdîler, ortaöğretimin bir kademesi olarak 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile ele alınacak ve gerçek kimliğine bu tarihten itibaren kavuşacaktır. 1873 yılında Dâr'ül-maârif binası ilk mülkî idâdîye dönüştürülmüştür. 1884 yılında alınan bir kararla vergilere zam yapılma kararı alınmış ve sonuçta bu vergiler sayesinde taşrada birçok idâdî açılmıştır. Açılan bu idâdîlerden biri de Erzurum Mülkî İdâdîsi'dir.1885 yılında açılmasına karar verilen Erzurum Mülkî İdâdîsi'nde, 1889 yılında eğitim-öğretim faaliyetlerine başlanmıştır.1891 yılında beş sınıflı olan Erzurum Mülkî İdâdîsi'ne, Mülkî Rüşdiye'nin son iki sınıfı da ilave edilerek yedi sınıflı leylî bir idâdî oluşturulmuştur. 1913 yılında Erzurum Mülkî İdâdîsi, alınan karar gereği sultânîye dönüştürülmüştür.
Makalenin kabul tarihi: 25.12.2020	

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Eğitim Sistemi, İdâdî, Erzurum Mülkî İdâdîsi.

Establishment and Historical Development of the Erzurum Civil Administration

ABSTRACT

İdâdî is a term used for schools which give secondary education. The term is derived from the Arabic word "idâd" and it means to prepare and to educate. Succeeding ibtidâîye and rüşdiye, idâdî schools were also named as idâdîye. İdâdî schools were approached as a level of secondary education with Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi (Statute on General Education) in 1869 and attained its real identity at that time. In 1873 the building of Dâr'ül-maârif was converted into the first civilian idâdî. In 1884 a decision of tax addition was taken and by means of these taxes many idâdî schools were opened in the country. One of these idâdî schools is Erzurum Mülkî İdâdîsi. (Civilian Idadî of Erzurum) In 1885 the decision of opening was taken for Erzurum Mülkî İdâdîsi and the education and training activities started in 1889. In 1891 the final two classes were added to the Erzurum Mülkî İdâdîsi which consisted of five classes, and as a result, a five class boarding idâdî was established. With a decision taken in 1913 Erzurum Mülkî İdâdîsi was converted into a sultânîye .(lyceie)

Keywords: Ottoman State Education System, Idâdî, Civilian Idâdî of Erzurum.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin Yenileşme Dönemi eğitim kurumları arasında yer alan idâdîler, ortaöğretim veren okullardır. (Pakalın, 1993:34) Arapça "idâd" kelimesinden türemiş olup hazırlama, yetiştirme anlamlarına gelmektedir. İbtidâîye ve rüşdiye okullarından sonra gelen idâdî, idâdîye olarak da adlandırılırdı. (Şemsettin Sami, 1996: 130)

* Van Türk Telekom Fen Lisesi, müdür yardımcısı, Van/Türkiye. E-posta: agulmez81@gmail.com

İlk dönemde açılan idâdî sınıfları başlı başına bir okul değildi. Bu sınıflar rüşdiye, bahriye, mühendishane, tıbbiye ve harbiye gibi okulların hazırlayıcısı niteliğindeki sınıflardı. Hangi seviyede olursa olsun bütün okulların, şayet varsa, hazırlık sınıflarına idâdî denilmiştir. İdâdîler, ortaöğretimin bir kademesi olarak 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile ele alınacak ve gerçek kimliğine kavuşturulacaktır. (Kodaman, 1999: 94-95)

1876 yılına kadar taşrada 1, İstanbul'da ise 4 veya 5 idâdî açılabilmiştir. İdâdîlerin önemi anlaşılmasına rağmen parasızlıktan yaygınlaşamamıştı. Çünkü idâdîler, gerek daimi giderleri, gerekse yapım masrafları bakımından ciddi bir maliyet gerektiriyordu. Sadrazam Said Paşa, buna çözüm bulmak için, önceden ilkokullar için kabul olunan öşrün öşrü nispetindeki vergiyi kaldırmıştır. Bunun yerine 1885 (1300) mali yılından itibaren aşarın seb'i (1/7) ve rub'u (1/4) alınmış ve ayrıca müsakkafât vergisinin % 6'sının eğitim öğretime ayrılmasını sağlanmıştır. (Kodaman, 1999: 118-119) Maârif Hisse İanesi adıyla âşâr vergisine eklenen bu oran ile eğitim yatırımları finanse edilmeye çalışılmış ve ayrıca yerel kaynakların da maârif bütçesine aktarılması gündeme gelmiştir. Bu yeni kaynaklar her ne kadar eğitim ihtiyaçları için yaratılmışsa da zamanla devletin diğer ihtiyaçları için de kullanılmıştır. (Gündüz, 2008: 243-286)

1. Erzurum Mülki İdâdîsi'nin Kuruluş Süreci Ve Gelişimi

Mülkî idâdîlerin askerî idâdîlerle olan isim benzerliği nedeniyle olası şüphe ve tereddütlerin ortadan kaldırılması için askerî idâdîler dışındakilere mülkiye idâdîsi veya mülkî idâdî de denilmiştir. (Girgin, 2019: 32) Mülkî idâdîlerin açılması, Tanzimat Dönemi eğitiminin temel unsuru olan Osmanlılık ilkesinin hayata geçirilmesi için de gerekliydi. Zira bu ilkeye göre Müslüman ve gayrimüslim çocuklarının aynı çatı altında eğitim almaları gerekiyordu. Böylece farklı ırk ve dinlerden gelen gençler birbirleriyle kaynaşacak, aynı duyguları paylaşan vatandaşlar olarak "Osmanlı Milleti" olmanın temelini oluşturacaktı. (Öztürk, 2000: 465)

1869 yılında Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile açılması öngörülen mülkî idâdîler, 1873 yılına kadar, öğretmen yokluğu ve maddi yetersizliklerden ötürü açılmamıştır. 1872 yılında Maârif Nâzırı, Sadrazam'a bir tezkere yollayarak, İstanbul'da Dâr'ül-maârif binasının idâdîye çevrilmesini, idâdîlerde İngilizce, Fransızca ve Almanca derslerinin okutulmasını istemişti. Nâzır, ayrıca idâdîlere öğretmen yetiştirmek için Dâr'ül-mualliminde idâdî şubesinin açılması ve mezunlarına rüşdiye öğretmenlerinden iki yüz kuruş fazla maaş verilmesi, idâdîlerde derslerin önemine göre öğretim kadrosunun en azından on kişilik olması ve gerekirse bir müdürle iki hizmetli atanması talebinde bulunmuştu. Maârif Nâzırı'nın bu talebi, Sadrazam tarafından uygun karşılanmış ve kısa bir süre sonra Dâr'ül-maârif, idâdîye çevrilmiş ve böylece ilk mülkî idâdî açılmıştı. Yine bu tarihte, Dâr'ül-muallim'in içinde bir idâdî şubesi oluşturulmuştur. İdâdîlerin ilk ders programı şu şekilde olacaktı: Kavaid-i Osmâniye, Arapça, Farsça, kıraat ve kitâbet-i Türkî, tarih-i umûmiye-i Osmanî, jimnastik (bazı yerlerde), mükemmel hendese, müsellesat, resim ve tarama, Fransızca, Almanca ve İngilizce. (Kodaman, 1999: 115-117; Öztürk, 2000: 465)

1875 yılında faaliyete geçirilen Yanya Yenişehir İdâdîsi, taşrada açılan ilk idâdî olmuştur. (Öztürk, 2000: 465; Ayas, 1948: 233) Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaasının en çok yaşadığı yerlerden biri olan Yanya'da, 300 Müslüman öğrenci ve 680 gayrimüslim öğrenci bulunmaktaydı. Taşrada ilk idâdînin neden burada açılmış olduğuyla ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Yanya vilâyeti Yenişehir kasabasında, karma eğitim-öğretim yapan bir idâdî açılarak, buradaki çocukların Osmanlılık ilkesi doğrultusunda, devlete bağlı bireyler olarak yetiştirilmesi düşünülmüş olabilir. (Orhan, 2006: 1)

Sadrazam Said Paşa'nın gayretleriyle, idâdîlerin masraflarına karşılık bulunmuş ve vergiler sayesinde ülkenin çeşitli şehirlerinde idâdîler açılmıştır. Bu doğrultuda, Maârif Nezâreti 1885 yılında, vilâyet ve livâ merkezlerinde olduğu gibi Selânik'te ve Erzurum'da da, buradaki yöneticilerin hazır olduklarını beyan etmeleri üzerine karma birer idâdî açılmasını uygun bulmuştur. (Mahmut Cevat, 2001: 234)

1887 yılından itibaren, Maârif Komisyonu tarafından, taşrada daha önce nehârî (gündüzlü) olarak açılmış ve "sadece buldukları şehrin çocuklarına faydası dokunan idâdîlerin" leylîye (yatılı) çevrilmesi kararı alınmıştır. Bunun birden yapılmasına maârif hissesinin yetmeyeceği düşünülerek imkânlar nispetinde büyük

vilâyetlerde birer, Hakkâri, Dersim, Van gibi küçük vilâyetlerin ise birleştirilerek hepsi için merkez seçilecek yerlerde yine birer leyli idâdî açılması kararlaştırılmıştır. (Kodaman, 1999: 121)

İzmir, Manastır idâdîleri leyliye çevrilmiş ve bundan böyle diğer vilâyet idâdîlerine de leyli usulü uygulanmaya başlanmıştır. Ayrıca yeni idâdîlerin yapılmaması fikri, hükümetçe kabul edilmemiş ve 1887'den sonra idâdî yapımına hız verilmiştir. (Kodaman, 1999: 121) 1885 yılında açılması kararlaştırılan Erzurum Mülkî İdâdîsi, (bkz. EK) 1889 yılında eğitim öğretim faaliyetlerine başlamıştır. 1889 yılında kurulan idâdînin ilk müdürü Abdi Namık Bey'dir. 1891 yılında beş sınıflı olan idâdîye, Mülkiye Rüşdiye'nin son iki sınıfı ilave edilmesiyle yedi sınıflı leyli bir idâdî oluşturulmuştur. (Kodaman, 1999: 121)

Belirli yerlerde açılmasına izin verilen leyli idâdîlerin, devlete külfeti inşaat masraflarından ziyade, yapıldıktan sonraki yıllık masraflarının karşılanmasıydı. Leyli idâdîlerin masrafları, nehârî idâdîlere göre altı kat civarı daha fazlaydı. Örneğin, Van ve Bitlis Nehârî İdâdîsinin müdür, öğretmen, mubassır, hademe maaşları ile mahrukat (yakıt), tevzi-i mükâfat ve diğer masraflarıyla beraber yıllık toplam masrafı 54.750 kuruş iken Erzurum leyli idâdîsinin yıllık toplam masrafı 275.420 kuruştur. (Kodaman, 1999: 122-123)

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde, idâdîlerden mezun olanlar, ağırlıklı olarak memur oluyordu. Meşrutiyetin ilanıyla, bütçeye ağır yük getiren bu kadroların hafifletilmesi amaçlanarak, memur tasfiyesine gidilmek üzere bir komisyon kurulmuştur. Nâzırlığından evvel, tensikat komisyonunda görev alan Emrullah Efendi, ehliyet ve liyakate vurgu yapmış, idâdîleri Avrupa'daki muadillerine denk bir eğitim verecek şekilde düzenlenmek istemiştir. 9 Haziran 1910 (27 Mayıs 1326) yılında, bütçe görüşmelerinde Emrullah Efendi; memleket genelindeki idâdîlerin durumunu beğenmediğini, idâdîlerdeki öğretmenlerin nitelikli olmadığını, çoğunluğunun Mekâtib-i Âliyeden bir imtihanla geçtiğini ifade etmiştir. Ayrıca idâdîler hakkındaki teşebbüsünün sultânî mektebi sisteminde on idâdî açmak veya vilâyet idâdîlerinden on tanesini sultânîye dönüştürmek olduğunu belirterek bunun sebebinin o kadar masraf yapıldığı halde öğrencilerin yabancı dil öğrenememesi olduğunu söylemiştir. Bir dilin öğrenilebilmesi için bir iki dersin o dilden öğrenilmesi gerektiğini belirten Emrullah Efendi, Fransızcanın ticaret ve bilim için gerekli olduğunu, Fransızca ders anlatabilecek öğretmen ve müdür-ı sanînin olduğu 10 sultânînin, 196 idâdîden hayırlı olacağını ileri sürmüştür. (Türkan, 2018: 113-114) Bu doğrultuda, ilki İstanbul'da olmak üzere vilâyet merkezlerindeki 10 idâdî, sultânîye çevrilmiştir. 1913 yılında bu uygulamanın alanı genişletilerek toplam eğitim süresi 12 yıl olan sultânîler, tüm vilâyet merkezlerinde idâdîlerin yerini almıştır. (Tekeli ve İlkin, 1999: 86-87) Erzurum Mülkî İdâdîsi de bu düzenlemeyle, 1913 yılında sultânîye dönüştürülmüştür.

Mülkî İdâdînin öğretmen ve öğrencileri, 1914-1918 yılları arasında, I. Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde savaşmışlardır. Ayrıca idâdînin öğretmenlerinden Ahmet Somunoğlu da kahraman bir asker olarak bilinmektedir. (Yurdabakan ve bşk, 2017: 54-55) 1922 yılından sonra Erzurum Erkek Lisesi ve Erzurum Lisesi, 2004 yılında da ismini korumak sureti ile Anadolu lisesi unvanını almıştır. 1925-1936 yıllarında Erzurum Müstahkem Mevkii Hastanesi olarak hizmet veren bina, onarım sonrası askerî levazım hizmetleri için kullanılmıştır. (Yurdabakan ve bşk, 2017: 55)

2. Öğrenci Kayıt-Kabul İşlemleri

İbtidâî okullardan şehadetnâmelerle (BOA, BEO, 2492, 86861, 4. ; BOA, BEO, 2492, 86861, 2) müracaat edenler sınavsız birinci sınıfa, rüşdiye okulları ile idâdîlerin rüşdiye kısmında şehadetnâmesi olanlar dördüncü sınıfa kaydedilirdi. Beş senelik idâdîlerin ilk üç senesi rüşdiye derecesinde olup diğer iki senesi idâdîydi. Mezun olanlara iki senelik idâdî şehadetnâmesi verilirdi. Ancak yedi senelik idâdîlerin ve Dersaadet idâdîlerinin dördüncü sınıfından gelenlere tam idâdî şehadetnâmesi verilirdi. Beş senelik idâdîleri bitirenler, aldıkları şehadetnâmeyi ibraz ettiklerinde, yedi senelik idâdîlerin altıncı ve Dersaadet idâdîlerinin üçüncü sınıflarına alınırdı. Yedi senelik idâdî şehadetnâmesine sahip olanlar, belirlenmiş zamanlarda Dersaadet Mekâtib-i Âliyesine kabul olunurdu. Özel ders alanlar sınavla idâdîlere alınırdı. (1899/1317 yılına ait Maârif Nezâreti Salnâmesi'nde geçen "Umûm Mekâib-i İdâdîye-i Mülkiyenin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsus Talimat" için bkz. <http://isamveri.org/?url=Salnâme>, Erişim Tarihi: 7.5. 2020, 208-213)

Askerî rüşdiyelerden mezun olanlar askerî idâdîlere, (BOA, BEO, 2492, 86861, 1) mülkî rüşdiyelerden mezun olanlar ise mülkî idâdîlere (BOA, BEO, 2492, 86861, 4) yönlendirilirdi. Örneğin, Erzurum Mülkî İdâdîsi'nin leylî kısmına kayıt yaptırmak isteyen öğrenciler askerî rüşdiye mezunları oldukları gerekçesiyle alınmamıştır. (BOA, BEO, 2492, 86861, 2-3) Maârif Nezâreti, daha önce iki sene sınıf tekrarı yapıp talimat gereği ihraç olan öğrencilerin, ahlâksızlık kaynaklı ihraçlar hariç idâdîlere müracaat etmelerinde bir sakınca olmadığını bildirmiştir. (BOA, MF. MKT. 887, 69, 1-2)

Yabancı tebaadan olanlar da leylî ve nehârî idâdîlere kayıt yapabilirlerdi. 1311 yılında Adana Maârif Müdürü Vekili Hamdi Bey, Maârif Nezâretine gönderdiği telgrafta, Konya Mekteb-i İdâdîsinden Adana İdâdîsine paralı yatılı kalmak isteyen Mişel'in kabul edilip edilmeyeceğini sormuştur. Maârif Nezâreti idâdîlere, ecnebi vatandaşların idâdîlerde gerek gündüzlü gerekse yatılı kalmaları ile ilgili herhangi bir yasaklamanın olmadığını bildirmiştir. (BOA, MF. MKT. 287, 7, 1-2)

Okula kabul edilecek öğrencinin öncelikle memleket tabibi veya bilinen bir tabipten bulaşıcı hastalığı olmadığına dair bir rapor ile aşı şahadetnâmesini alması gerekirdi. Tezkire-i Osmanî, bitirmiş olduğu okuldan aldığı şahadetnâme, birinci sınıfta okuyacak olanların on beş yaşını geçmemiş olması ve diğer sınıflarda okuyacak öğrencilerin yaş kriterinin buna göre belirlenmesi, kayıt kabul için aranan şartlardı. Maârif hissesini veren yabancıların çocukları da idâdîye kayıt yapabilirlerdi. (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>)

Leylî öğrencilerin on iki Osmanlı lirası olan ücreti üç taksitle ödenirdi. Birinci taksit okulun başında, diğer iki taksit üçer ay aralıkla teslim edilirdi. Nehârî öğrenciler ders yılı içinde aylık elli kuruş verip okulda öğle yemeği yiyebilirlerdi. Bir taksiti ödeyen yatılı öğrenci taksit süresi dolmadan önce okuldan ayrılır veya gündüzlü eğitime devam ederse vermiş olduğu taksitten kendisine ödeme yapılmaz. (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>)

Öğrenciden alınacak ücret maârif sandığına teslim edilip karşılığında muhasebe memuru ve maârif müdürü tarafından koçanlı makbuz verilir ve yevmiye kaydı yapılırdı. Maârif Sandığı olmayan yerlerde aynı işlem okul müdürüyle kâtip tarafından yapılırdı. Ders yılı içinde gündüzlüden yatılıya geçmek isteyen öğrencilerin senelik ücretinin tamamı alınmayıp dilekçesi verdiği zaman hangi taksit denk gelirse o taksiti öder. Geçmiş taksitler alınmazdı. (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>)

Her sene kayıt zamanı ile o sene alınacak yatılı öğrencilerin sayısı iki ay öncesinde vilâyet gazetelerinde ilan edilir ve resmî yazıyla vilâyet bölgesine duyuru yapılırdı. Parasız alınacak yatılı öğrencilerin sayısı, okulun yatılı kısmının üçte biridir. Yer olması halinde gündüzlü öğrenciler için bir kontenjan sınırlaması yoktu. Parasız alınacak öğrencinin maddi durumu düşük ve efendi olması gerekirdi. Parasız okula kaydolmak isteyen öğrenci, mahalli hükûmete müracaat ederek yoksul olduğunun araştırılması için dilekçe verirdi. Bu dilekçe üzerine, vergi kaleminden öğrencinin velisine ait taşınmaz malların değeri belirlenirdi. Ticaret odaları bulunan yerlerde ticaret oda heyeti, ticaret oda heyeti bulunmayan yerlerde belediye meclisleri tarafından öğrenci velisinin ekonomik durumu, iyi bir aile olup olmadığı araştırıldıktan sonra mahalli meclis tarafından öğrencinin maddi durumu ile ilgili belge onaylanırdı. Öğrenci bu belge ve dilekçesini maârif müdürüne verir. Maârif müdürünün de araştırmasıyla öğrenciye tezkire verilirdi. Bu tezkireyle öğrenci okula parasız alınırdı. Okul müdürü, maârif müdürünün tezkiresi olmadan hiçbir öğrenciyi paralı veya parasız yatılı kabul edemezdi. Öğrencinin ekonomik durumunda iyileşme olduğunda okul ücret talebinde bulunabilirdi. Zengin olup da sonradan ekonomik sıkıntı çeken öğrencilerden de araştırma yapıldıktan sonra ücret alınmazdı. (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>)

Okul ücretini ödemeyecek durumda olanların bunu ispatlamadıkları takdirde parasız okula kayıt yapmaları yasaktı. Buna rağmen kayıt yaptırılırsa, kayıt yapan kişiye okul ücreti ödettirilirdi. İdâdî beşinci sınıf şahadetnâmesine sahip olanlar diğerlerine, rüşdiye şahadetnâmesine sahip olanlar ibtidâî şahadetnâmelerine sahip olanlara tercih edilirdi. Mevcut sınıfların her birine yedide bir hesabıyla parasız öğrenci alınırdı. Yedinci sınıfa kadar açıkta kalacak sınıflara isabet eden hisse bekletilir. Okuldan şahadetnâmeyle çıkan veya şahadetnâmesiz okulu terk edenler için parasız öğrencilerin sayısı ne kadarsa o

sene için önceki sayı kadar parasız öğrenci alınır ve bu kural devamlı korunur. Gündüzlüden yatılıya dönüşen okullarda, yeni öğrenci alınacağından, parasız öğrencinin mevcut sınıflara denk gelecek sayısı kadar, gündüzlü devam eden yoksul ve zeki çocuklardan şartları taşıyanlar yatılıya alınır. (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>) Ayrıca idâdîlere, devlete hizmet eden, özellikle devletin uzak yerlerinde görev yapan memur çocukları da parasız kaydedilirdi. Çocuklarını parasız yatılı kaydetmek isteyen yüksek dereceli memurlar ile subaylar da bulunmaktaydı. (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>)

Her kazaya ne kadar öğrenci düşerse (Erzurum Mülkî idâdîsi için her sene her livâdan birer öğrenci alınması gerektiği belirtilmişti. Bkz. BOA, BEO, 2492, 86861, 2) sadece o kaza öğrencilerinden alınıp bu öğrencilerin yerine merkez öğrencileri sırf gündüzlü diye alınmazdı. Okula parasız alınmak için başvuruda bulunan öğrencilerin sayısı, kontenjandan fazla olduğu takdirde okul müdürünün denetiminde olan bir komisyon marifetiyle sınav yapılırdı. (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>) Okula parasız alınacak öğrenci, bulunduğu vilâyetin merkez ve kazalarının yardımları oranında alınır. Parasız alınacak öğrencilerin ücretleri, mahalli maârif malından Dersaadet hissesinden kesilirdi. (BOA, BEO, 2492, 86861, 2)

Öğrenciler yatılıdan gündüzlüye, gündüzlüden yatılıya bir defa geçebilirlerdi. Birden fazla geçiş yasaktır. Derslerin başlamasından on beş gün sonrasına kadar başvuran idâdîye alınır. Mazeretini ispatlayanlar için bu süre bir aydır. Yatılı olarak gelecek öğrenciden, ikinci ve üçüncü taksitleri bu hespla talep edilirdi. (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>)

3. Mülkî idâdî’de Okutulan Dersler, Öğretmen Maaşları Ve Sorunları

1894 (1312) yılında, mülkî idâdîde okutulan dersler: Kitâbet, hikmet (felsefe), coğrafya, kimya, usul defteri, malumât-ı fenniye, hendese, lisan-ı Osmanî, hesap, mevâlid, cebir, resim, hüs-n-i hat ve Fransızcadır. (Çetin, 2016: 188)

Avrupa dilleri arasında tercih edilen dil Fransızcadır. Fransa ile tarih boyunca ilişkilerin iyi olması, modernleşme sürecinde Fransa’dan etkilenilmesi, Avrupa’ya gönderilen öğrencilerin çoğunlukla bu ülkeye gitmesi, Fransa’nın Osmanlı Devleti’nde en fazla yatırım yapan ülke olması (Demirel, 2007: 105; Öksüz, 2019: 65) ve idâdîlerde ders verecek Fransızca öğretmenin de bulunması bu tercihte etkili olmuştur. (Salman, 2005: 72; Demirel, 2007: 105) Tanzimat Dönemi’nden itibaren ilköğretimden yüksekokula kadar bütün eğitim kademelerinde Fransızcanın okutulmuş olması ve dil okulu (Demirel, 2007: 105; Albayrak ve Şeker, 2014: 156) ile Fransızca öğretmen ihtiyacı büyük oranda karşılanmıştır.

idâdî öğretmenlerinin maaşları, idâdîlerin açılışından itibaren sorun olmuş ve bu sorun II. Meşrutiyet boyunca da devam etmiştir. Her öğretmen okuttuğu dersin adına göre farklı maaş alıyordu. En fazla maaşı Fransızca öğretmeni almaktaydı. Okullar arasında da aynı derse giren öğretmenler arasında fark vardı. Bu durum da karışıklığa yol açmaktaydı. Tensikat uygulamalarıyla bu karışıklık iyice artmıştır. Bütün bunların yanında II. Meşrutiyet’ten sonra Emrullah Efendi’nin nâzırlığı zamanında (1910-1912) idâdî öğretmenlerinin kaliteli olmadığı ve buna rağmen maaşlarının fazla olduğu gerekçesiyle bazılarının işten çıkarılması ve bazılarının ise maaşlarının düşürülmesi yoluna gidilmiştir. (Türkan, 2018: 112) Seyyar öğretmenlik yoluyla bazı dersler birleştirilerek bu dersler gezici öğretmenlere verilmiştir. Maaş sistemi ise ders adına göre değil de öğretmenlerin mezun olduğu okula göre düzenlenmiştir. idâdîlerin leyfî ve nehârî olanlarının arasında da öğretmen maaşı bakımından büyük farklar vardır. Leyfî idâdîlerdeki öğretmenlerin maaşları nehârî idâdîlerdeki öğretmenlerin maaşlarının iki katından daha fazlaydı. Örneğin bazı leyfî idâdîlerin yıllık öğretmen maaşları şu şekildeydi: Sivas Leyfî idâdîsi, 115.200 kuruş; Elazığ Leyfî idâdîsi, 87.600 kuruş; Erzurum Leyfî idâdîsi, 81.000 kuruş; Diyarbakir Leyfî idâdîsi 82.200 kuruştur. Bazı nehârî idâdîlerde ise yıllık öğretmen maaşları şu şekildeydi: Van Nehârî idâdîsi, 34.800 kuruş; Bitlis Nehârî idâdîsi, 34.000 kuruş; Çatalca Nehârî idâdîsi, 33.000 kuruş; Kırşehir Nehârî idâdîsi, 33.000 kuruş; Amasya Nehârî idâdîsi 33.000 kuruştur. (Orhan, 2006:67-68)

Erzurum Mülkî İdâdîsi'nde, 1895 yılında verilecek dersler, eski öğretmenler, mevcut öğretmenler, ders saatindeki artış veya azalma, eski ve yeni maaşlar, hangi sınıflarda hangi dersin verileceği şu şekilde belirtilmiştir:

Esâmî-i Dürûs	Sabık Muallimîn	Lahak Muallimîn	Eski Program Mucibince Haftada Aded-i Ders	Yeni Program Mucibince Haftada Aded-i Ders	Maaşat-ı Sabıka	Yeni Programa Göre Takdir Edilen Maaşat	Yeni Program Mucibince Tedris Edilecek Sınıflar
Ulum-ı dinîye	Ahmed Efendi	Ahmed Efendi	15	14	300	300	1.den 7.ye kadar
Aşağı sınıf Arapçası	Reşit Efendi	Reşit Efendi	6	9	250	300	1.den 4.ye kadar
Yukarı sınıf Arapçası	Ahmed Efendi	Ahmed Efendi	8	4	250	150	5.den 7.ye kadar
Farsça	Ali Rıza Efendi	Ahmed Efendi	6	4	250	200	2.den 4.ye kadar
Aşağı sınıf Türkçesi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	11	13	250	300	1.den 2.ye kadar
Yukarı sınıf Türkçesi	Tahsin?	Ali Rıza Efendi	7	4	250	300	3.den 5.ye kadar
Aşağı sınıf Fransızcası	Fehmi Efendi	Ali Rıza Efendi	14	10	400	350	3.den 5.ye kadar
Yukarı sınıf Fransızcası	Tahir Lütfi Efendi	Tahir Lütfi Efendi	8	10	400	400	6. ve 7. sınıflar
Hesap	Ali Galip Efendi	Ali Galip Efendi	9	9	300	300	1. den 5.ye kadar
Hendese	Tahsin?	Mustafa Efendi	11	7	300	250	3.den 6.ya kadar
Müsellesat ve kozmografya	Fehmi Efendi	Fehmi Efendi	3	2	300	250	Yalnız 7. sınıflara
Cebir	Mehmet Ali Efendi	Mehmet Ali Efendi	3	4	300	300	5.den 6.sınıflara
Makine	Tahsin?	Şerif Efendi	2	1	200	150	Yalnız 7. sınıflara
Coğrafya	Ali Galip Efendi	Ali Galip Efendi	12	12	400	400	Sabıkı misullu
Tarih	Şerif Efendi	Şerif Efendi	13	10	300	250	2.den 7.ye kadar
Usul defteri	Fehmi Efendi	Fehmi Efendi	2	2	250	250	4.den 5.sınıflara

Malumât-ı Nâfia	Fehmi Efendi	Fehmi Efendi	3	5	200	250	1.den 5. kadar
Hikmet	Kerim Efendi	Kerim Efendi	3	3	300	300	6.dan 7.sınıflara
Kimya	Kerim Efendi	Abdülkerim Efendi	2	3	300	300	"
Mevâlîd	Şerif Efendi	Şerif Efendi	3	4	300	300	"
Kavânîn	Tahir Lütü Efendi	Tahir Lütü Efendi	4	4	200	300	"
Edebiyat ve ahlâk	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi	4	3	200	150	"
Hüsn-ı hat	Akif Efendi	Akif Efendi	5	5	250	200	1.den 5.ye kadar
Resim	Mehmet Ali Efendi	Mehmet Ali Efendi	7	5	..	200	"
İlm-i servet	..	Mücedded en Tahsin Lütü	..	2	..	150	7.sınıflara
Kitabet-ı resmî	..	Abdülkerim Efendi	..	2	..	150	6. ve 7. sınıflara
Lisan Dersi	7	..	250	4.den 7.ye kadar

Çizelge: 1895 yılında Erzurum Mülkî İdâdisi'nde okutulan dersler ve öğretmen maaşları. (BOA, MF. MKT. , 347, 19, 4)

Haftalık ders saati artan dersler: Aşağı (alt) sınıf Arapçası üç saat, aşağı sınıf Türkçesi iki saat, yukarı (üst) sınıf Fransızcası iki saat, cebir bir saat, malumât-ı nâfia iki saat, kimya bir saat ve mevâlîd bir saat.

Haftalık ders saati azalan dersler: Yukarı sınıf Arapçası dört saat, Farsça iki saat, yukarı sınıf Türkçesi üç saat, aşağı sınıf Fransızcası üç saat, hendese dört saat, müselleat ve kozmografya bir saat, makine bir saat, tarih üç saat, edebiyat ve ahlâk bir saat, resim iki saat.

Haftalık ders saati değişmeyen dersler: Hesap, coğrafya, usul defteri, hikmet, kavânîn, hüsn-i hat. Yeni programa eklenen dersler: İlm-i servet iki saat, kitâbet-ı resmî iki saat, lisan dersi (Ermenice) yedi saat. (BOA, MF. MKT. 347, 19, 4)

4. İdâdî'nin Fiziki Sorunları

Çeşitli okullarda öğretmenlik ve idarecilik yapmış, mezunu olduğu Mülkiye Mektebi müdürlüğünün akabinde Erzurum valiliğine atanan Mehmet Celal Bey, Maârif Nezâretinin 23 Teşrin-i Sanî (6 Aralık 1910) tarihli telgrafına cevap olarak, 28 Teşrin-i Sanî 1326 (11 Aralık 1910) tarihinde bir rapor göndermiştir. Bu raporda; vilâyetteki okullarda bina ve kadro sıkıntılarının, ödenek yetersizliğinden, yeni okul ve nitelikli öğretmen ihtiyacından bahsetmiştir. Vali, merkez vilâyette yedi senelik ve Erzincan'da beş senelik birer idâdî okulunun olduğunu, Erzurum Mülkî İdâdisi'nin inşa edildiği tarihten beri ciddi bir tamirden geçmediğini ve bazı gerekli ilaveler için yüz bin kuruşa ihtiyaç olduğunu, Erzincan İdâdisinin de eksiklerinin ancak yirmi beş bin kuruşla tamamlanabileceğini bildirmiştir. (Gençoğlu, 2002: 33-60)

Erzurum Mebusu Ohannes Varteks de bütçe görüşmelerinde Nâzır Emrullah Efendi'ye hitaben, dâr'ül-fünûnların, dâr'ül-muallimînlerin, idâdîlerin, ibtidâî okulların ve öğretmenlerin iyilerinin şehirlerde olduğunu, 61 kuruş vergi veren köylülerin eğitimden yararlanmadığını, okuyanların hep şehirli çocuklar olduğunu dile getirmiş, ileriki zamanlarda bu çocukların köylülerin başına amir olarak maaş alacaklarını söylemiştir. Ayrıca köylere, kasabalara hiçbir vakit iyi, her şeye vâkıf öğretmen gönderilmediğini, buralara "Nuh zamanından kalma" öğretmenlerin gönderildiğini iddia etmiştir. (Türkan, 2018: 114)

5. idâdî'deki Öğrencilerle İlgili İstatistikî Bilgiler (1892-1909)

1892 (1310) yılında, Erzurum Mülkî idâdîsi'nde toplam 23 öğrenci bulunmaktadır. (Çetin, 2016: 188) 1894 (1312) yılında idâdîde, 134 (7 sınıf toplamı) öğrenci bulunmaktadır. (Çetin, 2016: 199-207) idâdîye 3 Müslüman öğrenci yatılı olarak kayıt yapmıştır. 10 paralı yatılı Müslüman öğrenci, 1 parasız yatılı Müslüman öğrenci idâdîyi terk etmiştir. 7 paralı yatılı Müslüman, 16 parasız yatılı Müslüman, 1 parasız yatılı gayrimüslim öğrenci sınıfta kalmıştır. 1 paralı yatılı Müslüman ve 7 parasız yatılı Müslüman öğrenci idâdîde şehadetnâme almıştır. (Orhan, 2006: 117-120)

1895 (1313) yılında idâdîde, 1313-1314 senesi için, paralı yatılı 7 ve parasız yatılı 20 Müslüman öğrenci, parasız yatılı 4 gayrimüslim öğrenci ve 82 Müslüman gündüzlü öğrenci olmak üzere toplam 113 öğrenci bulunmaktadır. (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>)

1896 (1314-1315) yılında idâdîde, paralı yatılı 12 Müslüman öğrenci, parasız yatılı 21 Müslüman ve 4 gayrimüslim, gündüzlü 89 Müslüman öğrenci olmak üzere toplam 126 öğrenci bulunmaktadır. (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>)

1897 (1315) yılında idâdîde, 33 yatılı, 59 gündüzlü toplam 92 öğrenci bulunmaktadır. (Çetin, 2016: 199-207) 1898 (1316-1317) yılında idâdîde, paralı yatılı 6 ve parasız yatılı 20 Müslüman öğrenci, parasız yatılı 4 gayrimüslim öğrenci ve 123 Müslüman gündüzlü öğrenci olmak üzere toplam 153 öğrenci bulunmaktadır. (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>)

1899 (1317) yılında, idâdîde 32 yatılı ve 98 gündüzlü olmak üzere toplam 130 öğrenci bulunmaktadır. (Çetin, 2016: 199-207) 1900 (1318) yılında, toplam nüfusu 647.010 olan Erzurum'da 19.592 öğrenci bulunmaktadır. idâdîde 35 yatılı, 107 gündüzlü öğrenci olmak üzere toplam 142 öğrenci bulunmaktadır. (Çetin, 2016: 199-207) idâdînin, 1901-1908 yıllarına ait istatistikî verileri tespit edilememiştir. 1909 (1326) yılında, Erzurum Mülkî idâdîsi'nin yatılı kısmında toplam 27 öğrenci bulunmaktadır. (Türkan, 2018: 116)

SONUÇ

Tanzimat Dönemi'nde açılan ancak Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde yaygınlaşan, ortaöğretim düzeyinde eğitim veren okullar olan idâdîler yoluyla hem Batılı devletlerin azınlıkları bahane ederek Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaları engellenmek istenmiş hem de Müslüman ve gayrimüslimlerin aynı çatı altında eğitilmeleri sağlanarak Osmanlılık bilinci oluşturulmak istenmiştir. Ancak gayrimüslimler kendi okullarında eğitim görerek ayrılıkçı hareketlerine devam etmişlerdir. Müslümanlar arasında ise mektepli-medreseli çatışması ortaya çıkmış bu durum eğitimde ikiliğe yol açmıştır.

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde vergilere yapılan zamlar sonucunda taşrada birçok idâdî açılmıştır. Nitekim bu doğrultuda Erzurum'da hem Müslüman hem de gayrimüslim tebaaya hizmet veren bir mülkî idâdî açılmıştır. Bu idâdîde sadece Erzurum'daki öğrencilere hizmet edilmemiş, aynı zamanda çevre vilâyet ve sancaklardan gelen öğrencilere de ev sahipliği yapılmıştır. Dolayısıyla Erzurum vilâyeti, bölge için bir eğitim merkezi olmuştur. Ancak Erzurum vilâyetinde eğitim ve öğretim kurumları, nicelik ve nitelik bakımından yetersiz kalmıştır. 1900 (H.1318) yılı Maârif Salnâmelerine göre toplam nüfusu 647.010 olan Erzurum'da, Müslüman çocukların gidebileceği bir idâdî ile iki rüştiye okulu bulunmaktaydı. Erzurum'da eğitim-öğretim kurumlarının yaygınlaşmamasında; idâdîde eğitim ücretinin alınması ve meccânî öğrenciler

için kontenjan sınırlamasının yapılmış olması, halkın eğitimin önemini yeterince kavrayamaması, Osmanlı Devleti'nin ekonomik açıdan zayıf durumda olması gibi nedenler etkili olmuştur. Ayrıca idâdîde, parasız çok az sayıda gayrimüslim öğrenci dışında bu okullara, Müslüman olmayan tebaadan da yeteri kadar talep olmamıştır.

İdâdîlerde, gerek öğretmen ve binaların yetersiz olması gerekse istikrarlı bir eğitim politikası izlenilememesi nedeniyle beklentiler karşılanamamıştır. İdadilerin büyük çoğunluğunda eğitim-öğretim faaliyetleri kiralık binalarda sürdürülmüş veya başka amaçlarla yapılmış yerlerde geçici olarak devam edilmiştir. Erzurum Mülkî İdâdîsi'nde de Osmanlı Devleti'ndeki diğer idâdîlerde olduğu gibi benzer sorunlar yaşanmıştır: Binanın onarım ihtiyacı ve ihtiyaca cevap vermemesi, kadro yetersizliği, nitelikli öğretmen ihtiyacı vs.

Eğitim alanında istenilen sonucun elde edilmemesinde şüphesiz iç ve dış olaylar, devletin ekonomik durumu, nitelikli personel azlığı gibi faktörler de etkili olmuştur. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Batı tarzında açılan bu okullardan mezun olan birçok kişi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında çağdaş eğitim sistemin ülkeye uygulanmasında etkin rol oynamışlardır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA, BEO, 2492, 86861, 1-3. ; BOA, BEO, 2492, 86860, 1. ; BOA, MF. MKT. 287, 7, 1-2. ; BOA, MF. MKT. 347, 19, 4. ; BOA, MF. MKT. 887, 69, 1-2.

Albayrak, M. ve Şeker, K. (Hazırlayanlar). (2014). *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*. İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Ayas, N. (1948). *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi Kuruluşlar ve Tarihçeler*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Çetin, K. (2016). "Sâl-nâmelere Göre XIX. Yüzyılda Erzurum'da Eğitim-Öğretim Kurumları". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 56, 187-217.

Demirel, D. (2007). *Osmanlı Devleti'nde Sultanîler Ve İdadiler*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Gençoğlu, M. (2002). "Erzurum Vilâyeti Maârif Teftişleri (1910)". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 16. 33-60.

Girgin, İ. (2019). *Kütahya Rüşdiye Ve Mekteb-i İdadisi (Kuruluşu, Gelişimi Ve Sosyo-Kültürel Hizmetleri)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Gündüz, M. (2008). "II. Abdülhamid Dönemi Eğitimi Ve İdeolojisi Üzerine Araştırmalar". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. VI. 12. 243-286.

İnternet: *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 1316/1898-1321/1903*. Web: <http://isamveri.org/?url=Salnâme.html> 07. 05. 2020'de alınmıştır.

Kodaman, B. (1999). *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*. 3. baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Mahmut Cevat İbnü's Şeyh Nâfi. (2001). *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı-XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi*. (Haz. :T. Kayaoğlu). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II-III*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Orhan, M. (2006). *Osmanlı Devleti'nde Vilayet Yatılı İdadileri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Öksüz, G. N. (2019). *Denizli Mekteb-i İdadisi (1892-1935)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Öztürk, C. (2000). "İdâdî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. XIX. İstanbul.

Salman, H. (2005). *İdadi Mektepleri'nin Tarihsel Gelişimi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Şemsettin Sami. (1996). *Kamus-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

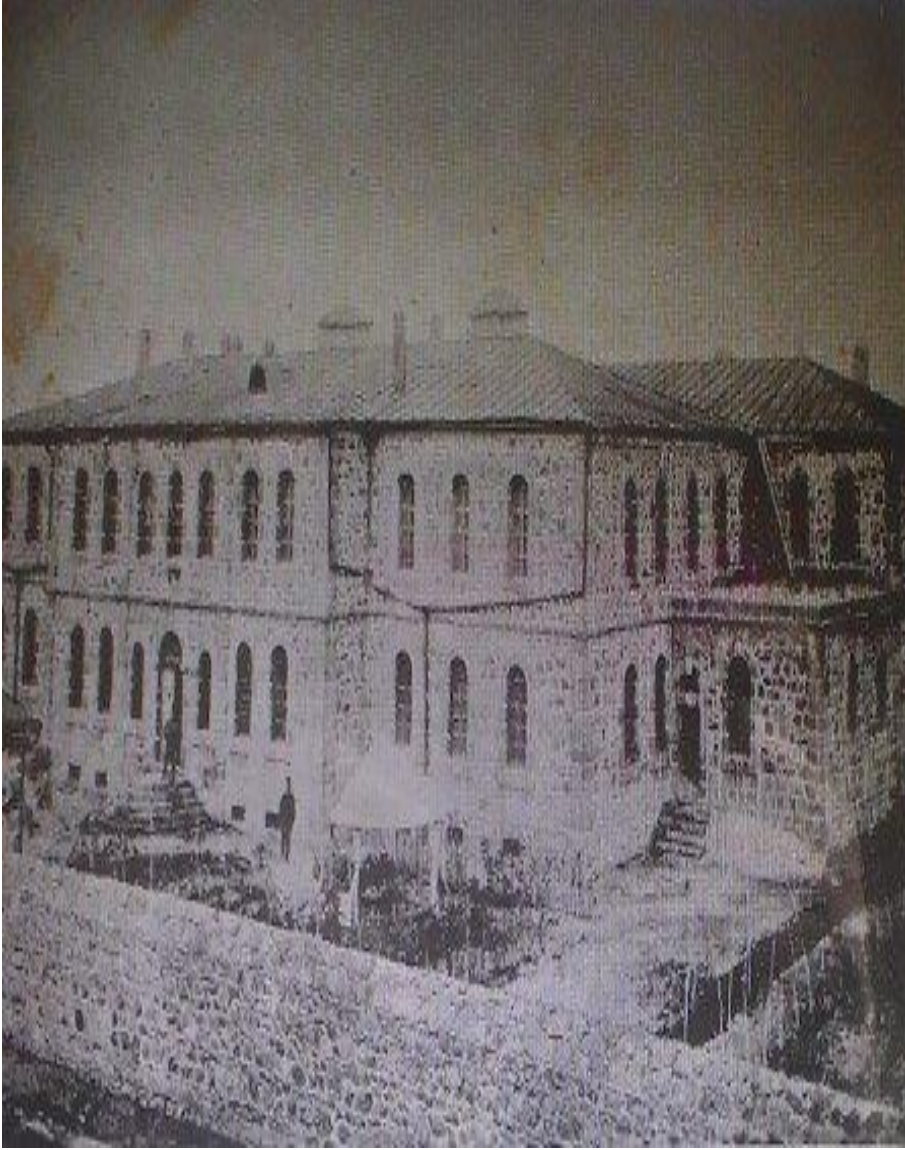
Şimşek, H. (2014). "Osmanlı Döneminde Kısa Süreli Öğretmen Yetiştirme Uygulamaları (Dârülameliyat Ve Taşrada Öğretmen Yetiştirme)". *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*. XI. I. 76-94.

Tekeli, İ. , İlkin, S. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Türkan, E. V. (2018). *Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı (1910-1912)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Yurdabakan, A., Koçak, Y., Akbıyık, S., Aksoy, M., Sekücü, D., Yılmaz, F., Demir, E. (Hazırlayanlar). (2017). *Tarihî 100 Lise*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

EK:

Erzurum Mülkî İdâdîsi. (Mehmet Emin Yılmaz, 2015: 140)